

ΚΡΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ

ΥΠΟ

ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ Α. ΚΑΚΡΙΔΗ

Τακτικού Καθηγητοῦ τῶν Λατινικῶν Γραμμάτων

Ἡ Αἰνεΐας τοῦ Βιργιλίου κατελείφθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀνεπεξέργαστος ἕνεκα τοῦ προλαβόντος αὐτὸν θανάτου. Προστίθεται μάλιστα ἡ μαρτυρία, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς του ἐζήτησεν ἐπιμόνως ὁ ποιητὴς τὸ χειρόγραφον, ἵνα αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ τοῦ πυρὸς ἀφανίσῃ καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς παρέδιδεν αὐτό, παρήγγειλεν εἰς τοὺς φίλους του νὰ μὴ ἐκδώσουν τοῦλάχιστον τὴν Αἰνεΐαδα, ὅπερ κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ αὐτό. Ἡ μαρτυρία αὕτη, παρὰ πᾶσαν τὴν παραδοξότητα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ποιητοῦ, ν' ἀφανίσῃ τὸ ἴδιον ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἔνδεκα ὅλα ἔτη ἀφιερῶσει, τοῦ ὁποίου ἱκανὰ μέρη εἶχεν ἀναγνώσει εἰς κύκλον φίλων καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Αὐγούστου, ἐπαινεθέντα μάλιστα καὶ βραβευθέντα τινά, διὰ τὸ ὁποῖον ἐκαυχῶντο οἱ Ρωμαῖοι, ὅσοι εἶχον ἀκούσει τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀπαγγελλόμενα—πρὸ βλ. τὸ τοῦ Προπερτίου: *nescio quid maius nascitur Iliade*—πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθής, ἡ δὲ ἐκφρασθεῖσα ἐπιθυμία τοῦ ποιητοῦ νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς παράπονον αὐτοῦ μᾶλλον ἢ καὶ ὡς δικαιολογία, διότι ἀτελὲς τὸ ἔργον κατέλειπεν. Ἀλλὰ ὅτι ὁ ποιητὴς καὶ ζῶν ἀκόμη ἔτη τινὰ καὶ ἐπεξεργαζόμενος τὸ ποίημά του δὲν θὰ διώρθου πολλὰς ἀνωμαλίας αὐτοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Gercke (*die Entstehung der Aeneis* 1913), διότι τάχα δὲν ἠδύνατο ταύτας νὰ διακρίνῃ, δὲν φαίνεται ἡμῖν πιθανόν. Αὕτη ἡ συναισθήσις τοῦ Βιργιλίου, ὅτι καταλείπει ἀτελὲς τὸ ποίημά του ἀναιρεῖ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Gercke· διότι ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἠγγόει ὁ ποιητὴς, ποῖον ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ ποίημά του, διὰ νὰ εἶναι τελειότερον. Δὲν δύναται τις βεβαίως πάντοτε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι, ὅταν τις συναισθάνεται καὶ διακρίνῃ τὸ ἀτελὲς ἀπὸ τοῦ τελείου, δύναται καὶ νὰ κάμῃ ἐν ἔργον τέλειον, ἀλλὰ περὶ τοῦ Βιργιλίου δικαιούμεθα νὰ πιστεύωμεν ὅτι θὰ ἐβελτίου πολὺ τὸ ἀτελὲς ἔργον του. Οὐδὲ δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Gercke, ὅτι ἀφ' οὗ ἐπὶ ἔνδεκα ἔτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ποιήσῃ τελείαν τὴν Αἰνεΐαδα ὁ Βιργί-

λιος, δὲν θὰ ἡδύνατο, ὅσα δὴποτε καὶ ἂν ἔξη ἀκόμη ἔτη, νὰ κάμῃ εἰς αὐτὴν πολλὰς βελτιώσεις. Διότι ὁ Βιργίλιος ἦτο πολὺ βραδὺς εἰς τὸ ποιεῖν στίχους: Vergilium paucissimos die composuisse versus auctor est Varius (Quintil. 10, 3, 8). Ἐπεχείρησε δὲ καὶ ἔργῳ δυσχερεστάτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ ὄχι μόνον τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραγικούς, μάλιστα δὲ τὸν Εὐριπίδην, καὶ ἄλλους Ἕλληνας, καὶ τοὺς προγενεστέρους ἑαυτοῦ Λατίνους ἐφιλοτιμεῖτο νὰ χρησιμοποιοῖσιν ἐν τῇ ποιήσει τῆς Αἰνείδος. Ἐντεῦθεν αἱ οὐκ ὀλίγαι ἀνωμαλῖαι ἐν αὐτῇ. Ὁ Βιργίλιος ἦτο λόγιος ποιητής, καὶ μολοντί ἐστειροῦτο πρωτοτυπίας εἶχεν ὅμως λεπτότατον καλλιτεχνικὸν αἴσθημα καὶ συνείδησιν τῶν αὐστηρῶν κανόνων τῆς τέχνης, ὥστε ἐν τῇ χρησιμοποιοῖσιν τῆς προγενεστέρας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας νὰ ἐκλέγῃ τὰ ἄριστα καὶ οἰκονομῇ αὐτὰ δεξιῶς. Ταῦτα ἐάν τις ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, δυσκόλως θὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν Gericke, ὅτι καὶ ἂν ἔξη ἀκόμη ἔτη τινὰ ὁ Βιργίλιος, δὲν θὰ ἔκαμνε μεγάλας εἰς τὴν Αἰνείδα βελτιώσεις.

Μένει ὅμως πάντοτε πικρὰ ἀλήθεια, ὅτι τὴν Αἰνείδα ἔχομεν ἀτελῇ, μὲ πολλὰς ἀνωμαλίας. Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον τοῦ κριτικοῦ εἶναι δυσχερέστατον καὶ ὄχι ἀνεξήγητον, διατί οἱ περὶ τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Βιργιλίου ἀσχοληθέντες κατέληξαν εἰς τόσον διεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων συμπεράσματα, ὥστε ἄλλοι μὲν ἐπὶ παραδείγματι νὰ παραδέχωνται τὸ III βιβλίον ὡς τὸ τελευταῖον πάντων ποιηθέν, καὶ ἄλλοι ὡς τὸ πρῶτον. Ἀλλὰ καὶ ἡ μερικὴ τῶν χωρίων ἐκάστων κριτικὴ δὲν εἶναι ἀσφαλής, ἀφ' οὗ ὁ ποιητὴς δὲν ἐξέδωκεν ὁ ἴδιος ἀπειργασμένον τὸ ποίημά του. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἰμεθα λίαν ἐφεκτικοὶ εἰς τὴν κρίσιν ἡμᾶς, διότι κινδυνεύομεν πολλάκις τὸ λεγόμενον ἰώμενοι νὰ κάμνωμεν τὸ νόσημα μεῖζον. Τοιούτου τινὸς ἰάματος παράδειγμα φέρομεν ἐκ τοῦ I βιβλίου τῆς Αἰνείδος, στίχ. 188, τοῦ ὁποίου ὁ Ribbeck μετὰ τοῦ Peerlkamp ἀποκόπτουν τὴν ἀναφορικὴν πρότασιν: *fidus quae tela gerebat Achates*. Εἰς τὰ σχόλια τοῦ Σερβίου γίνονται αἱ ἐξῆς παρατηρήσεις: *Corripuit aut de pharetra corripuit. . . aut ab Achate, ut eum secutum esse per silentium intellegamus. . .* Εἰς τὸν κώδικα C αἱ παρατηρήσεις παραδίδονται ἄλλως πῶς: *Corripuit aut de pharetra corripuit. . . aut corripuit, ut cervorum celeritatem praeciperent, aut corripuit ab Achate. Et quomodo ab Achate, quem apud ignem occupatum dixit? Sed eum secutum esse per silentium intellegamus*. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀπορία: *quo modo ab Achate* (δηλ. *corripuit*), *quem apud ignem occupatum dixit?* εἶναι ἀντιπαρατήρησις εἰς τὴν παρατήρησιν *aut corripuit ab Achate*. Καὶ τὴν

ἀπορίαν αὐτὴν δέχεται ὡς ὀρθὴν ὁ Ribbeck. Ἡμεῖς ὁμῶς ἀμφιβάλ-
λομεν πολὺ περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῆς διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους.

Ἡ περὶ τὸ πῦρ ἀσχολία τοῦ Ἀχάτου διήρκεσεν ἐλάχιστον μόνον
χρόνον, ἕως νὰ ἐπιτύχῃ σπινθήρα ἐκ τοῦ πυρολίθου. Πρὸς τοῦτο ἐχρει-
άζετο δεξιότης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἀχάτης (πρβλ. Servius εἰς στίχ.
174 *Achates* adlusit ad nomen; nam achates lapidis species
est: bene ergo ipsum dicit ignem excusisse...) Διὰ τὴν δεξιότητά
του δὲ αὐτὴν τάχιστα οὗτος excepit ignem foliis... Ἀφ' οὗ δὲ
ἐπετεύχθη τοῦτο—τὰ περαιτέρω ἠδύναντο νὰ τα ἐκτελέσουν καὶ οἱ
ἄλλοι, διότι οὐδεμία δεξιότης πλέον ἐχρειάζετο—ὁ Ἀχάτης διότι καὶ
πιστότερος ἦτο εἰς τὸν Αἰνεῖαν καὶ τῶν πολλῶν ὑπέρτερος (πρβλ.
στίχ. 120 fortis Achatae) ἢ μόνος ἢ πρῶτος αὐτὸς μετ' ἄλλων ἔπρεπε
νὰ συνοδεύσῃ τὸν Αἰνεῖαν ἀναβαίνοντα τὸν λόφον, δι' ὃν λόγον θὰ
ἴδωμεν κατωτέρω. Τὸ λεγόμενον ἐν στίχῳ 180 *interea* δὲν πρέπει νὰ
σχετισθῇ πρὸς τὰ ἐν στίχοις 174—176 λεγόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἐν στί-
χοις 177—179 *tum Cererem corruptam undis cerealiaque arma*
expediunt fessi rerum frugesque receptas et torrere parant flam-
mis et frangere saxo. Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθὲς δεικνύουν οἱ παρακεί-
μενοι *excudit—suscepit—dedit—rapuit*, ἐν ᾧ κατωτέρω γίνεται
χρῆσις ἐνεστώτος *expediunt—parant*. Ἡ παρασκευὴ τοῦ πυρὸς ἦτο
ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τῶν Τρώων ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν
εἰς τὴν ξηράν· διὸ καὶ ὁ Ἀχάτης ἔσπευσε ν' ἀνάψῃ πῦρ: *Ac primum*
silici scintillam excudit Achates suscepitque ignem foliis...

Ἄλλ' ὁ Ribbeck νομίζει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος, διὰ τὸν
ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀναφορικὴ πρότασις *fidus quae tela*
gerebat Achates ὅμι γνησία τοῦ Βιργιλίου ἢ καὶ ὡς *tibicen* προσω-
ρινῶς τεθεῖσα. At otiosa esse, λέγει ὁ Ribbeck, *vix quisquam*
negabit, nec admodum probabile, molliorem ipsa Venere, quae
Dianam simulans umeris de more habilem suspenderat arcum
venatrix' (v. 318 sq.) *Aenean sua tela Achatae gerenda dedisse*.
Ὁ λόγος οὗτος εἶναι βεβαίως ἰσχυρότερος· ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν, ὅπως
φρονεῖ ὁ Ribbeck, ὅτι ὁ Αἰνεῖας ἀνέβη μόνος τὸν σκόπελον, τότε προ-
κύπτει ἄλλη μείζων ἀπορία, πῶς ὁ Αἰνεῖας μετέφερε μόνος εἰς τὰς
ναῦς *septem ingentia corpora cervorum*, ἀφ' οὗ ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ
ἓνα μόνον ἔλαφον μετὰ δυσκολίας φέρει εἰς τὸ πλοῖόν του; κ 170 κέ:
ἔγχει ξεριδόμενος, ἐπεὶ οὗ πῶς ἦεν ἐπ' ὤμου χειρὶ φέρειν ἐτέρη· μάλα
γὰρ μέγα θηρίον ἦεν. Ὁ λόγος οὗτος ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν
ὅτι ὁ Αἰνεῖας ἀναβαίνων τὸν λόφον ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἀπολούτους, καὶ

μεταξὺ αὐτῶν πρῶτον τὸν πιστὸν Ἀχάτην· ἐπειδὴ δὲ εὐρίσκοντο εἰς χώραν ἄγνωστον καὶ ἔρημον, φρόνιμον ἦτο νὰ ἔχουν καὶ ὄπλα ἕκαστος, ὁ μὲν Ἀχάτης καὶ οἱ ἄλλοι τόξα καὶ βέλη, ὁ δὲ Αἰνείας δόρατα ἐν ἡ δύο, ὅποια φέρει βραδύτερον, ὅτε μετὰ τοῦ Ἀχάτου ἐπιχειρεῖ ν' ἀνιχνεύσῃ τὴν χώραν εἰς τὴν ὁποίαν ἔφερον αὐτὸν οἱ ἄνεμοι (στίχ. 305 κέ.) Τοιοῦτον δόρυ φέρει καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς ὁμοίαν περίστασιν, κ 145 ἐμὸν ἔγχος ἐλὼν καὶ φάσανγον δξὺ καρπαλίμως παρὰ νηὸς ἀνήϊον ἐς περιωπήν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ ἐνὸς ἡ δύο δοράτων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ ὅσους ἐχρειάζετο ἐλάφους, ἤσπασεν ἀπὸ τὸν Ἀχάτην τὸ τόξον καὶ ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατὰ τῆς ἀγέλης τῶν ἐλάφων, ἕως ἐφόνευσεν ἑπτὰ, ὅσα δηλ. ἦσαν καὶ τὰ ἐκεῖ συγκεντρωθέντα πλοῖα. Οὕτω νομίζομεν ἡμεῖς ὅτι ἐφαντάσθη τὰ πράγματα ὁ ποιητὴς καὶ ὥσως κατὰ τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν νὰ διεσάφει τοὺς λόγους του.

Ἡ ἐρμηνευτικὴ δύναται νὰ βαδίζῃ ἐπὶ ἀσφαλεστέρον πως ἐδάφους καὶ νὰ ἰσχυρίζεται μετὰ τινος βεβαιότητος καὶ πειθοῦς ὅτι αὕτη ἡ ἐκείνη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ δεινὸς ἢ δεινὸς χωρίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ συναντᾷ οὐκ ὀλίγας δυσκολίας, ὥστε ν' ἀληθεύῃ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Heyne καὶ ὑπὸ τοῦ Βάση ἐπαναληφθὲν, Vergilium difficile esse et sine interprete et cum interprete legere. Παράδειγμα ἐπικυροῦν τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἔστω τὸ χωρίον τῆς Αἰνείαδος 1,213 litore athena locant alii. Οἱ ἐρμηνευταὶ διαφωνοῦν περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ athena· τινὲς νομίζοντες, ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ athena ἔννοεῖ χύτρας, εἰς τὰς ὁποίας νὰ βράσουν τὸ κρέας, δέχονται ἀναχρονισμὸν εἰς τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους συνηθείας μεταγενεστέρας. Πολὺν ὀρθῶς ὅμως ἦδη ὁ Heyne ἐζήτησε νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τοιαύτης ἐρμηνείας, ὑποδείξας ὅτι ἐν τοῖς ἀμέσως προηγουμένοις veribusque tie-mentia figunt ὁ ποιητὴς ἐδήλωσεν ὅτι τὰ κρέατα θὰ παρεσκευάζοντο ὀπτά. Καὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μόνον ὀπτά διὰ τὸ ἐπείγον καὶ τὴν ταχύτεραν παρασκευὴν πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Heyne, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι ἀσπάζονται, ὅτι διὰ τοῦ athena ὁ ποιητὴς ἔννοεῖ λέβητας, εἰς τοὺς ὁποίους νὰ βράσουν ὕδωρ, διὰ νὰ λουσθοῦν κατὰ τὴν συνήθειαν πρὸ τοῦ δείπνου οἱ Τρῶες, δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθή. Λούεται ὁ Ὀδυσσεὺς (ζ) ἐν τῇ ἀκτῇ τῆς χώρας τῶν Φαιάκων, ὅπου ἐξεβράσθη ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἀλλὰ διὰ ν' ἀποπλύνῃ τὴν ἄλμην, ν' ἀλειφθῇ ἔπειτα ἐλαίῳ καὶ νὰ ἐνδυσθῇ τὰ ἐνδύματα τὰ ὅποια δίδει εἰς αὐτὸν ἡ Ναυσικᾶ. Λαμβάνεται δὲ ἡ πρόνοια νὰ λουσθῇ—μὲ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, ὅχι μὲ θερμὸν ὕδωρ—ὅθ' ἐπὶ σκέπας ἔστ' ἀνέμοιο. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Ἀφρικῆς ὅπου ἐξώκειλαν οἱ Τρῶες,

οὐδὲν ἐκ τούτων μέλλει νὰ γίνη. Θὰ λουσοῦν, λέγει ⁵ Heyne, κατὰ τὴν συνήθειαν πρὸ τοῦ δείπνου· ἀλλ' αἱ συνήθειαι τηροῦνται εἰς ὁμαλῆν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν, ὅχι καὶ εἰς τοιαύτην κατὰστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν οἱ Τρῶες μετὰ τρικιμίαν μεγάλην εἰς ἔρημον μέρος χώρας ἀγνώστου, *tantum non naufragio facto*, ἵνα τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Heyne (εἰς στίχ. 34) μεταχειρισθῶμεν. Πολὺ δὲ ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ladewig, ὅτι τοσοῦτοι ἄνθρωποι λουόμενοι ἐν ὑπαίθρῳ μὲ θερμὸν ὕδωρ θὰ παρείχον γελοίαν εἰκόνα. Διὰ τὰς δυσκολίας αὐτὰς τῆς παραδοχῆς τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐρμηνείας ὁ Knorr (Beiträge... 1898) ἐξήγησε τὸ *ahena* ὡς τὰ ὑποστηρίγματα τῶν ὀβελῶν. Ἀλλὰ πρῶτον τὰ ὑποστηρίγματα τῶν ὀβελῶν δὲν εἶναι ποτε *ahena*, ἀλλὰ σιδηρᾶ, ἂν μὴ εἶναι ξύλινα, ὅπως καὶ οἱ ὀβελοὶ αὐτοί, ὅταν δὲν εἶναι ξύλινοι. Δεύτερον εἶναι ἀπιθανώτατον νὰ ἐφαντάσθῃ ὁ ποιητὴς ὅτι οἱ Τρῶες, φεύγοντες ἐκ τῆς κυριευθείσης καὶ πυρποληθείσης πόλεως τῶν, ἢ καὶ ἐξ ἄλλου τινὸς μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον προσήγγισαν κατὰ τὸν πλοῦν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐφοδιασμένοι μὲ σιδηροὺς ὀβελοὺς καὶ σιδηρᾶ ὑποστηρίγματα αὐτῶν· εἶχον τόσα ἄλλα πράγματα πολὺ ἀναγκαιότερα νὰ παραλάβουν μαζί τῶν, ὥστε ἡ παραλαβὴ καὶ σιδηρῶν ὀβελῶν νὰ εἶναι σχεδὸν ἀνόητον πρᾶγμα. Εἰς τὴν ἔρημον ἐκείνην ἀκτὴν μόνον πρόχειροι ξύλινοι ὀβελοὶ καὶ ὑποστηρίγματα ξύλινα εἶναι νοητά. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Knorr ἀποκρούεται χωρὶς ὁμως νὰ δύναται τις καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ ἄλλην ὁρθήν.

Αἱ δυσκολίαι τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχίζουν εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων λέξεων τῆς Αἰνείαςδος. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν προτασσομένων τεσσάρων στίχων *Ille ego . . .* διότι ἀραιότατοι εἶναι οἱ τούτους γνησίους τοῦ Βιργιλίου θεωροῦντες. Ἐννοοῦμεν τὰς λέξεις *Arma virumque*. Οἱ ἐρμηνευταὶ δέχονται, οἱ περισσότεροι, σχῆμα ἐν διὰ δυοῖν = *armatum virum*, *einen wehrhaften Helden* ἢ *die Waffenthaten und den Helden, der sie ausführe* (Kappes). Ἀλλὰ τοιαύτην ἐρμηνείαν δὲν ἐπιτρέπει τὸ περιεχόμενον τῆς Αἰνείαςδος· ὁ ποιητὴς δὲν ψάλλει ἔνοπλον ἄνδρα, ἀλλὰ τὰς πλάνας αὐτοῦ καὶ τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἐπολέμησεν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνθα ἀπεβίβάσθη, ἀφ' οὗ περιελανθῆθῃ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη, ἕως νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν σκοπὸν του, *dum conderet urbem inferretque deos Latio*. Ἄν ὁ Βιργίλιος ἐψάλλε μόνον τὸν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεμον τοῦ Αἰνείου, θὰ ἡδύνατό τις ἴσως νὰ δεχθῇ τὴν ἐρμηνείαν, ἂν δὲν ἀπεκλείοντο δι' αὐτῆς αἱ πλάναι τοῦ Αἰνείου, τ. ἐ. ὅχι μικρὸν τοῦ ποιήματος μέρος (πρβλ. Gercke). Καὶ διατὶ ὁ ποιητὴς νὰ ἀρχίσῃ μὲ σχῆμα; Καὶ τοῦ ἀνδρὸς αἱ ἀρεταί, *hominis excellentia*

et robur, αἵτινες ἀληθῶς ἀλλαχοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου αὐτοῦ δηλοῦνται διὰ τῶν λέξεων *arma virumque* ἢ ἄλλων ὁμοίων, δὲν καλύπτουν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ περιεχόμενον τῆς Αἰνείαδος, ὥστε νὰ δεχθῶμεν, ὡς θέλει ὁ Burmann καὶ ὁ Wagner, ὅτι καὶ ἐνταῦθα τοῦτο ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς μὲ τὰς λέξεις *arma virumque*. Καὶ ὁ Ὀμηρος ἐξημνεῖ ἐν τῇ Ἰλιάδι τὴν ἀνδρείαν καὶ ἄλλας ἀρετὰς τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὸ πολυμήχανον τοῦ Ὀδυσσεώς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα· ἀλλ' ὅπως ἐκεῖνος δὲν ἔλαβεν ὡς ὑπόθεσιν τῶν ποιημάτων του οὕτε τὴν ἀνδρείαν ἢ ἄλλην τινὰ ἀρετὴν τοῦ Ἀχιλλέως οὕτε τὸ πολυμήχανον τοῦ Ὀδυσσεώς, οὕτω καὶ ὁ Βιργίλιος δὲν ἔλαβεν ὡς ὑπόθεσιν τῆς Αἰνείαδος τὴν *excellentiam* καὶ τὸ *robur* τοῦ Αἰνείου. Ὁ Conington ἐξηγεῖ ἐλευθερώτερον, ἀλλ' ἀληθέστερον: ψάλλω τὸν ἥρωα ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἰδρυσε τὸ Τρωϊκὸν βασίλειον ἐν Ἰταλίᾳ, τὰς πλάνας του καὶ τοὺς πολέμους του.

Ἀλλὰ διατὶ ὁ ποιητὴς νὰ εἴπῃ *arma virumque*, δύο δηλ. πράγματα; Δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ μόνον *Virum cano Troiae qui primus ab oris Italiam . . . venit . . .*; Μήπως θὰ ὑπῆρχε φόβος ὅτι θὰ ἀπεκλείοντο οἱ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεμοι τοῦ Αἰνείου, ἂν ἔλεγε μόνον *virum* ἄνευ τοῦ *arma*; Πιστεύομεν ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος φόβος θὰ ὑπῆρχεν, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ προοίμῳ θὰ ἐλέγετο *multum ille et terris iactatus, et alto, . . dum conderet urbem inferretque deos Latio*, ὅπως δὲν ἀπεκλείσθησαν οἱ ἐν Ἰθάκῃ πρὸς τοὺς μνηστήρας ἀγῶνες τοῦ Ὀδυσσεώς, μολονότι τὸ προοίμιον τῆς Ὀδυσσεΐας ὑπισχεῖται νὰ ψάλλῃ: ἄνδρα πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ πλάγχθη . . . ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων, συμφῶνως δὲ πρὸς τὸ προοίμιον ἠδύνατο νὰ λήξῃ τὸ ποίημα εἰς τὴν ῥαψωδίαν ν ἢ ξ. Ὁ Norden (*Aeneis Buch VI*, σελ. 362 ὑποσημ. 1) ὑπόπτει ὅτι αἱ πρῶται λέξεις τῆς Αἰνείαδος *arma virumque* εἶνε ἐλαφρὰ παρέκκλισις ἀπὸ τινος χωρίου τοῦ Ἐννίου, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἑνατον βιβλίον τῆς Αἰνείαδος στιχ. 57 ἔχει ὡς ἑξῆς: *arma viros*. Ἀλλὰ ὅτι ὁ Βιργίλιος ἀλλαχοῦ τῆς Αἰνείαδος (1, 119. 9, 57. 620. 11, 669. 747) συνῆψε τὰς λέξεις *arma* καὶ *vir* (*arma virum* γεν. πληθ., *arma viros*, *arma viris*, *arma viro*, *arma virumque*) εἰς διαφόρους σχέσεις, δὲν βλέπομεν πῶς δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Αἰνείαδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔπρεπε νὰ δηλωθῇ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος καὶ αὕτη νὰ ἔχῃ τὴν προσήκουσαν ἐνότητα.

Ἄλλοι τινὲς ἡρμήνευσαν τὸ *arma virumque* πολέμους (ἀορίστως) καὶ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον . . . , καὶ ἐκδέχονται τὸ *arma* ὡς τεθὲν διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πρότερα εἰρηνικὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ. Ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν τὸ *arma* ὡς γενικῶς καὶ ἀορίστως λεχθέν, τότε κατ' ἀνάγκην

ἢ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ ἐπόμενα ὡς ἐπεξήγησις τῆς ἀορίστου ἔννοιᾳς τοῦ *arma, πολέμους*, καὶ (μὲ τοῦτο ἔννοῶν) τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις... —τοιαύτῃ ὁμῶς ἐπεξήγησις εἶναι ἀδύνατος, διότι δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τὰ ἐπόμενα πρὸς τὸ *arma*—ἢ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς δύο διάφορα πράγματα τὸ *arma* καὶ τὸ *virum*, *Troiae qui primus . . .* Ἀλλὰ τότε κινδυνεύει νὰ διασπασθῇ ἡ ἐνότης τοῦ ποιήματος, ἡ κατ' Ἀριστοτέλην, τῆς ὁποίας ὁμῶς ὁ Βιργίλιος εἶχε σαφεστάτην ἔννοιαν, ὡς κατέδειξεν ὁ Heinze (*Virgil's Epische Technik* ² σελ. 433 κ.ε.).

Ἀλλ' ἔχομεν καὶ συγχρόνους τοῦ ποιητοῦ ἄνδρας, τὸν Προπέρτιον καὶ τὸν Ὀβίδιον, οἱ ὁποῖοι ἡρμήνευον ὡς ἐν τῇ τῷ *arma virumque* (Προπερτ. 2,34,63: *qui nunc Aeneae Troiani suscitatur arma*. Ὀβιδ. *amorg.* 1,15,25 *Aeneia arma*). Καὶ τὸ περιεχόμενον δὲ τῆς Αἰνείαδος ἀναγκάζει νὰ μὴ χωρισθῇ τὸ *arma* ἀπὸ τοῦ *virum*. Φαίνονται μὲν ταῦτα ὡς δύο τινά, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐν τῇ πραγματεύσει τοῦ ποιήματος ἐννοοῦνται ὡς ἓν, διὸ καὶ συνεδέθησαν διὰ τοῦ *que*, δι' οὗ ὡς γνωστὸν κυρίως συνάπτονται ἔννοια ἀναπόσπαστοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐν τῇ ἀποτελοῦσαι. Πολὺ ὀρθῶς λέγει ὁ Heinze (ἐ.ἀ.) ὅτι ὁ Βιργίλιος ἐπεδίωξε ν' ἀκολουθήσῃ τοῦς περὶ ἐνότητος ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθέντας κανόνας καὶ ἐδιδάχθη ἐκ τῆς πλάνης τοῦ Ἀπολλωνίου. Ἡρως, ἐξακολουθεῖ ὁ Heinze, εἶναι ὁ Αἰνείας, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα τοῦ ποιήματος, καὶ περὶ αὐτὸν πλέκεται ὁ μῦθος· ἀλλὰ τὴν ἐνότητα ἀποτελεῖ ἡ πρᾶξις, δηλ. ἡ μετοικεσία τῶν Τρώων ἢ ἡ μετακομιδὴ τῶν Τρωικῶν θεῶν (*penates*) εἰς τὸ Λάτιον. Ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Αἰνείου, *arma virumque cano . . .*, ἀλλ' ὅ τι λέγεται περὶ αὐτοῦ, ἀφορᾷ εἰς τὸν σκοπὸν, *dum inferret deos Latio, genus unde Latinum Albanique patres atque altae moenia Romae*.

Ἡμεῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Αἰνείαδος διακρίνομεν ὅτι ὁ Βιργίλιος ἔκαμεν ὅ,τι καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ποιήματι· ὡς δηλ. ἐν τῇ ὅλῃ Αἰνείαδι ἦν ὡσεν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς συνῆψεν εἰς ἓν τὴν ἀρχὴν ἑκατέρου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν· μῆνιν—*arma*, ἄνδρα—*virum*. Μόνον μὲ τοιαύτην ἐκδοχὴν νομίζομεν ὅτι δικαιολογεῖται ἡ διμελὴς ἀρχὴ τοῦ ποιήματος. Ἄν μὴ ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ συνάψῃ εἰς ἓν τὴν ἀρχὴν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεύς θὰ ἔλεγε μόνον: *Virum cano, Troiae qui primus ab oris . . . multum ille et terris iactatus et alto . . . multa quoque et bello passus dum conderet urbem . . .* Διὰ τοιαύτης ἀρχῆς προοιμίου θὰ περιελάμβανε τὴν ὅλην ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματός του. Συνῆψε δὲ ἄριστα *arma virumque* πρὸς τὴν ἔννοιαν δηλ. *arma* ἐπισυνῆψε διὰ τοῦ—*que* ἔννοιαν

εὐρυτέραν τῆς ἐννοίας τοῦ arma, ἔννοιαν ἣτις περιέχει καὶ τὴν ἔννοιαν arma καὶ τι πλεόν, ὥς καὶ ἐν ταῖς συνδέσεσι senatus populusque Romanus, de illa civitate totaque provincia, Alexandria Aegyptusque κἄ.

I, 30—31

Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli
arcebat longe Latio. . .

Οἱ ἐρμηνευταί, ὅσοι ἐξηγοῦν τὴν λέξιν immitis ἀκολουθοῦν τὸν Wunderlich, φερνοῦντα ὅτι τὸ ἐπίθετον ingenium fortis herois designat nec magis in contemptum dicitur quam saevus (Hector) v. 99. Add. de Aiace ὠμόθυμος apud Soph. Ai. 885., Ἄλλ' ἐὰν παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ ἐκ Σαλαμινίων ναυτῶν ἀποτελούμενος χορὸς ὀνομάζῃ τὸν ἥρωα ὠμόθυμον (=κρατερόθυμον) ἐπαινετικῶς, καὶ ὁ Τρῶας Αἰνείας ὀνομάζει τὸν Τρῶα ἥρωα Ἐκτορα saevum (=fortem) ὁμοίως, δὲν ἔπεται ἐκ τούτων ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ Βιργίλιος λέγει τὸ immitis εἰς ἔπαινον τοῦ Ἀχιλλέως. Δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ στηρίξῃ τις τὴν ἐρμηνείαν λέξεώς τινος μόνον ἐπὶ ὁμοίας ἄλλης λέξεως, ἂν οἱ ψυχολογικοὶ ἢ ἄλλοι ὅροι εἶναι διάφοροι, ὥς ἐνταῦθα. Παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ ἄλλων, ὅτι ὁ Βιργίλιος, ἵνα δικαιολογήσῃ τοὺς Τρῶας φεύγοντας ἐκ τῆς πατρίδος τῶν, διὰ νὰ ζητήσουν ἀλλαχοῦ κατοικίαν, προσπαθεῖ ἐν τῇ ἀφηγήσει του νὰ μειώσῃ τὸν πρὸς τοὺς νικητὰς Ἑλλήνας θανμασμὸν καὶ ἐπαυξήσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἡττημένους Τρῶας συμπάθειαν τοῦ ἀναγνώστου. Καὶ τὸ ἐξεταζόμενον χωρίον εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐπικυροῦν τὴν παρατήρησιν αὐτήν. Μὲ πολὺ πικρὸν παράπονον ὁ ποιητὴς ἐκφράζεται κατὰ τῆς δυσμενείας τῆς Ἥρας, ἡ ὁποία, λέγει, κινουμένη ἀπὸ τὸν φόβον, μήπως οἱ Τρῶες φθάνοντες εἰς Λάτιον ἰδρῦσουν νέον ἐκεῖ κράτος, τὸ ὁποῖον, ὥς προέλεγον τὰ θέσφατα, ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ τὴν Καρχηδόνα, ἐνθυμουμένη δὲ καὶ ἄλλα τινὰ παλαιότερα γεγονότα, arcebat longe Latio Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli. Δὲν ἐκορέσθη, λέγει, τὸ κατὰ τῶν Τρώων μῖσος τῆς Ἥρας μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, μὲ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀνδραποδισμόν τοσούτων Τρώων, ἀλλὰ ἤθελε νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ τὰ ὀλίγα αὐτὰ λείψανα, ποῦ μόλις διέφυγον τὴν σφαγὴν τῶν Δαναῶν καὶ τὴν λύσσαν, τὴν ἀνηλεῆ καταδίωξιν τοῦ σκληροῦ Ἀχιλλέως, ὧγε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμὸς ἔην. Τὸ immitis δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐξηγηθῇ ἐνταῦθα ἢ, ὥς ὁ Σέροβιος ὀρθῶς ἐσημείωσε, crudelis. Τονίζει τὴν σκληρότητα τοῦ Ἀχιλλέως ὁ ποιητὴς ὅχι μόνον διὰ νὰ κινήσῃ ὑπὲρ τῶν Τρώων τὴν συμπάθειαν τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ αἰτιολογήσῃ

τὸ κατὰ τῆς Ἑρας ἰδικόν του παράπονον. Ὁρθῶς ἐξέλαβε τὴν λέξιν *immitis* καὶ ὁ Donatus (Interpret. Vergil. σελ. 16), ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τῶν λόγων του: *inde factum est, ut nec miseratione moveretur (Juno), ut iactatos toto mari et eos qui ex infinito numero ad paucos fuissent redacti quosque e manibus saevissimorum hostium fortuna servaverat insidiis non deficientibus obtineret. quod autem posuit reliquias Danaum exprimitur crudelitas inimicae (Junois), quae tot cladibus satiari non potuit.*

I, 34.

Vix e conspectu Siculae telluris . . . τὸ e conspectu ὁ Σέρβιος ἐξηγεῖ: *ut adhuc de Sicilia possent videri*· ἀλλὰ τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει τὸ *in conspectu*, οὐδέποτε δὲ τὸ *e conspectu*. Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ Σερβίου προέκυψε ἐκ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως ὅτι οἱ ἐκ τινος λιμένος ἀποπλέοντες ὑψώνουν τὰ ἱστία εὐθὺς ἀφ' οὗ σηκώσουν τὰς ἀγκύρας ἢ τὸ βραδύδερον ἀφ' οὗ ἐξέλθουν ἐκ τοῦ λιμένος. Ἐπειδὴ φαίνεται δὲν ἡδύνατο νὰ συμβιβάσῃ ἐν τῇ διανοίᾳ του τὸ *e conspectu* καὶ τὸ *vela dabant*, τὰ ὁποῖα κακῶς συνήπτε, ἡναγκάσθη νὰ παρερμηνεύσῃ τὸ *e conspectu*. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ φαίνονται παρεκδεχόμενοι τὸ *e conspectu*, καὶ συζητοῦν, ἂν τοῦτο σημαίνει: *ita ut non Siciliam conspicerent ἢ ita ut non a Sicilia conspicerentur* (Forbiger-Conington). Τὸ *e conspectu* πρέπει συναπτόμενον μὲ τὸ *in altum* νὰ ἐννοηθῇ προληπτικῶς, *vix vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant, ut in altum e conspectu Siculae telluris navigarent, cum . . .* Πρὸς τὴν ὀρθὴν αὐτὴν ἀντίληψιν συμφωνεῖ καὶ ὁ Σερβίος ἢ ἐρμηνεία τοῦ Kappes: ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἢ ξηρὰ (ἢ νῆσος Σικελία) ἐξηφανίζετο, δὲν ἔβλεπον πλέον καμμίαν ξηρὰν, τ. ἔ. εὐρίσκοντο εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Kappes πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἡ σκέψις τῆς Ἑρας: *mene incepto desistere victam . . .* ἔγινεν, ὅτε οἱ Τρῶες εὐρίσκοντο ἤδη εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, τοῦλάχιστον δὲν εἶναι σύμφωνον πρὸς τοὺς λόγους τοῦ ποιητοῦ: *vix vela dabant . . . ruebant, cum Juno . . .* Καὶ τὸ *in altum* δεικνύει ὅχι οὐ εὐρίσκοντο ἤδη ἐν ἀνοικτῇ θαλάσῃ,—τότε ἔπρεπε νὰ λέγῃ *in alto*,—ἀλλὰ κατὰ σταθερὰν τοῦ Βιργιλίου χρῆσιν, δηλοῖ ὅτι ἐκινουῖντο, διηρθύνοντο πρὸς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Πρβλ. 3, 11. 70. 454. 5, 764. Culex 342. Φυσικὸν εἶναι ἢ Ἑρα, ὡς θεά, νὰ σκέπτεται καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀπόφασιν κατ' ἥν στιγμὴν βλέπει ὅτι οἱ Τρῶες,

ἐλπίζοντες ὅτι λήγουν πλέον τὰ δεινὰ των, *laeti vela dabant*. Ἡ χαρὰ τῶν Τρώων εἶναι πλέον ἢ ἀρκετὴ, ἵνα ἐξάψῃ ἐκ νέου τὸ μῖσος τῆς Ἥρας ὥστε νὰ λάβῃ ταχίστην ἀπόφασιν καὶ θέσῃ αὐτὴν εἰς ἐνέργειαν.

1,144—5

simul et Triton adnixus acuto

detrudunt navis scopulo;

ὁ Forbiger καὶ ὁ νεώτατος ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ F. Plessis ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Βιργιλίου P. Lejay εἰς τὸ *adnixus* ἐννοοῦν ὡς συμπλήρωμα τὸ *navibus*, δὲν γνωρίζομεν ἂν ὡς ἀφαιρετικὴν ἢ δοτικὴν, διότι ἀμφότεραι αἱ συντάξεις εἶναι δόκιμοι. Καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων τινὲς συμπληροῦν ὁμοίως. Ἀλλὰ τοιαύτη συμπλήρωσις δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθή. Ὁ Τρίτων καὶ ἡ Κυμοδόη ἀγωνίζονται ν' ἀποσπᾶσιν ἀπὸ ἐνὸς ὑφάλου τρεῖς ναῦς ἐκ τοῦ στόλου τοῦ Αἰνείου, ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς τρικυμίας εἶχον ἐκεῖ ἐμπηχθῇ. Καὶ διὰ ν' ἀποσπᾶσιν αὐτάς τὰς ναῖς *adnituntur* ὄχι *navibus*, ἀλλὰ *scopulo ipsi*. Οὐδεὶς στηρίζεται ἐπὶ τῶν κινουμένων πραγμάτων διὰ νὰ κινήσῃ αὐτὰ, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν ἐμπέδων καὶ ἀκινήτων. Τοῦτο διδάσκουν τὰ πράγματα καὶ ὁ βίος τῶν ναυτῶν.

2,54—5

et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
impulerat...

Ὁ Servius σημειώνει: *si mens non laeva fuisset Troianorum scilicet; ...* Οὕτω καὶ οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ πάντες, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰς τὸ *mens* ἐννοοῦν τὸ *nostra*, δηλ. *Troianorum*, καὶ παραπέμπουν ὡς εἰς ὅμοιον χωρίον, εἰς Βουκολ. 1,16. Ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθή. Ἄν ὁ Βιργίλιος ἤθελε τὸ *si mens non laeva fuisset* νὰ ἐννοηθῇ περὶ τῆς διαστροφῆς διανοίας τῶν Τρώων, ἀφ' οὗ προηγουμένως εἶπε *si fata deum* (*non laeva fuissent*), ἔπρεπε νὰ εἴπῃ κατόπιν *si mens nostra* ἢ *Troianorum*, ἵνα γίνῃ ἀντιδιαστολὴ ὅτι ἄλλων ἦσαν τὰ *laeva fata* (*deum*) καὶ ἄλλων ἡ *laeva mens* (*Troianorum*). Ὡς ἔχει τώρα τὸ χωρίον: *si fata deum, si mens non laeva fuisset*, ὡς εἶναι συνδεδεμένα στενῶτατα πρὸς ἀλλήλας αἱ δύο αὐταὶ προτάσεις, τόσον στενῶς, ὥστε νὰ εἶναι ὅροι τῆς μιᾶς ἐντὸς τῆς ἄλλης: *si fata deum* (*non laeva fuissent*), *si mens laeva non fuisset*, δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι παρὰ τὸ *mens* πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἡ γενικὴ *deum*, ὥστε ἡ πλήρης ἐννοία τοῦ χωρίου νὰ εἶναι: *si fata deum* (*non laeva*=*dextra*, *non adversa*, *fuis-*

sent), si mens (deum) non laeva (= dextra, propitia) fuisset. "Οτι τὸ mens δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν, νὰ διευθύνουν τὸν κόσμον, δεικνύει τὸ mente deorum mundum regi Cic. de legg. 1,21 2,32, καὶ ὅτι τὸ laeva mens deum δύναται νὰ σημαίνῃ: adversa, non propitia mens, δεικνύει τὸ numina laeva Georg. 4,7. "Οτι δὲν ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς διάστροφον τῶν Τρώων νοῦν, ἐδήλωσε καὶ διὰ τῆς ὀριστικῆς impulerat (ὄχι impulsisset). Ἡ ὀριστικὴ δηλ. impulerat δηλοῖ ὅτι ὁ Λαοκόων πρᾶγματι εἶχε μεταστρέψει τὰς γνώμας τῶν Τρώων καὶ εἶχε πείσει αὐτοὺς ν' ἀφανίσουν τὸν ἵππον· τοῦτο ὁ ποιητὴς παριστᾷ ὡς γεγονός, πρβλ. Cic. Phil. 6,2: etiamsi ille dies vitae finem mihi adlaturus esset, magnum *ceperam* fructum... Εὐτυχῶς ὑπάρχει καὶ χωρίον τι σχετικὸν Κοῖντου τοῦ Σμυρναίου 12,395 κέ. ὅπερ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἡμετέρας ἐρμηνείας: Καὶ νῦ κέν οἱ (= τῷ Λαοκόωντι) πεπίθοντο καὶ ἐξήλυξαν ὄλεθρον, εἰ μὴ Τριτογένεια κοτεσσαμένη... γαῖαν ἐλέλιξεν ὑπὸ ποσὶ Λαοκόωντος. Αἰτία λοιπὸν τῆς ὑπὸ τῶν Τρώων διατηρήσεως τοῦ ἵππου καὶ εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, δὲν ἦτο ἡ διάστροφος γνώμη τῶν Τρώων, διότι τούτους πρᾶγματι εἶχε μεταπείσει ὁ Λαοκόων, ὥστε νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἵππου. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ γίνῃ τοῦτο, ἐδέχθη ὄχι μόνον ὁ Σίνων νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ εἴπῃ ὅσα εἶπε πλαστὰ μετὰ ἀληθῶν τινων ἀναμειγμένα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐνεργότερον νὰ ἀναμειχθῇ καὶ νὰ ἀποστείλῃ τοὺς ὄφεις, ἵνα πνίξουν τὸν Λαοκόωντα μετὰ τῶν υἱῶν του (πρβλ. Heinze ἔ. ἀ. σελ. 13 κέ.) "Αν ἡ διάνοια τῶν Τρώων ἦτο mens laeva, καὶ οὗτοι ἅψ' ἑαυτῶν ἦσαν διατεθειμένοι ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἵππου, τότε εἰς τί ἐχρειάζετο ἡ ἐμφάνισις τοῦ Σίνωνος; "Η ἂν καὶ τούτου ἡ ἐμφάνισις ἦτο ἀναγκαία, ἵνα καὶ εἰσαχθῇ ὁ ἵππος εἰς τὴν πόλιν, εἰς τί ἐχρειάζοντο οἱ ὄφεις; "Η μήπως ἔπρεπεν οἱ Τρῶες καὶ μετὰ τὴν ἀνάμειξιν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ Λαοκόωντος, νὰ ἀκολουθήσουν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἵνα μὴ εἶναι αὐτῶν ἡ mens laeva;

3, 472—481.

Ὁ Heinze (ἔ. ἀ. σελ. 107, 2) εὕρισκει πολὺ παράδοξον (sehr auffällig), κατὰ τὴν σκηνὴν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Ἀγχίσου καὶ τοῦ Αἰνείου ἀπὸ τοῦ Ἑλένου καὶ τῆς Ἀνδρομάχης ἐκ τῆς Ἡλείρου, τὴν μεταξὺ τῆς ἀριθμήσεως τῶν δώρων τῶν διδομένων τῷ Αἰνεΐᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις, προσφώνησιν τοῦ Ἑλένου πρὸς τὸν Ἀγχίσην, καὶ παραξενεύεται πῶς ἀκόμη οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ Βιργιλίου δὲν προέτεινε τὴν μετάθεσιν τῶν στίχων 472—481, εἰς τοὺς ὁποίους περιέχεται καὶ ὁ λόγος

αὐτὸς τοῦ Ἑλένου πρὸς τὸν Ἀγχίσην, πρὸ τοῦ στίχου 463, οὕτως ὥστε μετὰ τὸν στίχον 471 ν' ἀκολουθήσῃ ὡς συνέχεια ὁ στίχος 482 κέ. nec minus Andromache . . . Θὰ ἦτο, λέγει, τοῦτο πάντως πολὺ καλύτερον ἀπὸ τὰς βιαίας ἐγχειρήσεις, τὰς ὁποίας πολλοὶ ἐπεχείρησαν εἰς τὸ μέρος τοῦτο (τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Heinze παραδέχεται ὡς ὅχι τελείως ἐπεξεργασμένον). Ὁ στίχος 482 ἀκόμη καλύτερον, λέγει, θὰ ἦτο, ἂν ἠκολούθει μετὰ τὸν στίχον 469, καὶ εἰκάζει ὅτι ἴσως οἱ στίχοι 470—471 προσετέθησαν κατόπιν, ἀφ' οὗ οἱ στίχοι 472—481 κακῶς μετετέθησαν ἀπὸ τῆς οἰκείας θέσεως (πρὸ τοῦ στίχου 463), εἰς τὴν θέσιν, ποῦ εὐρίσκονται τώρα, διὰ τὰ δημιουργηθῆ ἁποια αἰτία, ὥστε ν' ἀκολουθήσουν οἱ στίχοι 472 κέ. Τὰ τῆς ξενίας δῶρα, συνεχίζει ὁ Heinze, δίδονται κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀπόπλου, ἐν ᾧ οἱ ἵπποι, οἱ duces (οἱ ἡγεμόνες τῆς ναυτιλίας Διον. Ἀλικ. 1,51. 128), οἱ ἐρέται, τὰ ὄπλα, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τοὺς στίχους 470—471 ἔπρεπε νὰ εἶχον δοθῇ προηγουμένως.

Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Heinze φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὀρθοτάτη, καὶ δικαίως ὁ κριτικὸς οὗτος κρίνει ὅτι ὁ στίχος 482 θὰ ἤρμοζεν ὡς συνέχεια εἰς τὸν στίχον 471 ἢ καὶ τὸν στίχ. 469. Ἀλλὰ οἱ στίχοι 472—481 πρέπει νὰ μετατεθοῦν ὅχι πρὸ τοῦ στίχου 463, ὡς νομίζει ὁ Heinze, ἀλλὰ μετὰ τὸν στίχον 505: Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο μᾶς ὠδήγησεν ἡ ἐξῆς σκέψις: ἂν οἱ στίχοι 472—481 καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς λόγος τοῦ Ἑλένου πρὸς τὸν Ἀγχίσην προηγούντο τοῦ στίχου 463, τότε ἐν στίχῳ 469 δὲν θὰ εἶχεν ὁ λόγος ὡς ἔχει sunt et sua dona parenti (δηλ. Anchisae) ἀφ' οὗ ὁμοῦς λέγει οὕτως, εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Βιργίλιος δὲν ἐφαντάζετο παρόντα κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τῆς ἀπονόμης τῶν τῆς ξενίας δώρων τὸν γέροντα Ἀγχίσην καὶ πολὺ ὀλιγώτερον προσφωνούμενον ὑπὸ τοῦ Ἑλένου. Ἡδύνατο βεβαίως καὶ παρόντος τοῦ Ἀγχίσου καὶ πρὸ μικροῦ προσφωνηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἑλένου νὰ λέγεται: sunt et sua dona parenti, ἀλλὰ μόνον, ἂν προηγουμένως ἐλέγετο ὅτι ἐδίδοντο ταῦτα μὲν τὰ δῶρα τῷ Αἰνείᾳ, ἐκεῖνα δὲ τῷ Ἀσκανίῳ, τότε ὀρθῶς θὰ ἐπηκολούθει: sunt et sua dona parenti· ἐφ' ὅσον ὁμοῦς δὲν λέγεται προηγουμένως τοιοῦτόν τι, ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ μὲν ἄλλα δῶρα ἐδίδοντο τῷ Αἰνείᾳ, πρὸς ὃν ὁ Ἑλενος ἀπευθύνει μακρὸν προηγουμένως λόγον (374—462) καὶ μετὰ τὸν ὁποῖον λόγον ὀρθότατα ἐπακολουθοῦν οἱ στίχοι 463: Quae postquam vates sic ore effatus amico est . . . καὶ ἀριθμοῦνται τὰ πρὸς τὸν Αἰνείαν αὐτὸν δῶρα (dona dehinc auro gravia . . .). Ὁ γέρον Ἀγχίσης κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, καθ' ἣν

ὁ Ἑλένος πρῶτον καὶ ἡ Ἀνδρομάχη ὕστερον (ἀπὸ στίχου 482 κέ.) δίδουν δῶρα εἰς τὸν Αἰνεΐαν καὶ τὸν Ἀσκάνιον μὲ τὴν ρητὴν μνείαν ὅτι δίδονται καὶ δῶρα διὰ τὸν γέροντα πατέρα (469)—εἶναι ἐν τῇ παραλίᾳ, ἔχει ἐπιβῇ ἴσως καὶ τῆς νεῶς καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπονομῆς τῶν δώρων, *ille interea classem velis aptare iubebat, fieret vento mora ne qua ferenti* (472—3).

Τοὺς στίχους τούτους 472—481 πρέπει νὰ μεταθέσωμεν μετὰ τὸν στίχ. 505, καὶ τὸν λόγον τοῦ Ἑλένου πρὸς τὸν Ἀγχίσην (475—481) *coniugio, Anchisa, . . . ἀπευθυνόμενον* πρὸς τὸν Ἀγχίσην κάτω ἐν τῇ παραλίᾳ, ἐν ἄλλῃ σκηνῇ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἴσως ἀπουσιάζει ἡ Ἀνδρομάχη. Ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη 472—481 πρέπει νὰ εἶναι ἡ τελευταία ἐκ τῶν σκηνῶν τῆς πράξεως αὐτῆς, τῆς συναντήσεως τοῦ Αἰνεΐου κλπ. μετὰ τοῦ Ἑλένου καὶ τῆς Ἀνδρομάχης, δεικνύουν αὐτὰ τὰ πρὸς τὸν Ἀγχίσην λεγόμενα 477 κέ. :

*ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis
et tamen hanc pelago praeterlabare necessest:
vade (*) ait, o felix nati pietate, quid ultra
provehor et fando surgentis demoror austros?*

Μετὰ τοιούτους τοῦ Ἑλένου λόγους θὰ ἦτο σφόδρα ἄτοπον νὰ ἐπακολουθοῦν ἡ ἀπονομή τῶν τῆς ξενίας δώρων ὑπὸ τοῦ Ἑλένου καὶ τῆς Ἀνδρομάχης καὶ ἡ λοιπὴ βραδύτης μέχρι τοῦ στίχου 505.

4,50—53.

Ὁ Ribbeck νομίζει ὅτι ἄριστα θὰ εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο, ἂν ὁ λόγος τῆς Ἀννης ἐτελείωνε μὲ τὸν στίχον 51. Εὐρίσκει· ὅτι ὁ στίχος 53 δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὀρθῶς μετὰ τὸν στίχον 52: *‘Mihi orationem post rates imperfectam reliquisse videtur poeta: desideratur enim reficiendi aliquod verbum’*—καὶ διὰ τοῦτο ἐγκλείει [*dum non tractabile caelum*].—*Sequentia post v. 52 ferri omnino non possunt, ut ficta videantur ex ge. 1,211. Ceterum optimum erat v. 51 Annae orationem concludere, et poterat interpolator pannos desumere ex Aen. 1,535 et 551.*

Ὁ Peerlkamp κρίνει spurium τὸν στίχον 52 καὶ μεταβάλλει τοῦ στίχου 53 τὸ *quassataeque rates et non tractabile caelum* εἰς *quassatasque rates et non tr. . . .*, ὥστε νὰ εἵναι ταῦτα παράθεσις εἰς τὰ ἐν στίχῳ 51 *causasque innecte morandi*. Ὁ Forbiger ἐπίσης δὲν εὐρίσκει συμβιβασόμενα πρὸς ἄλληλα τὰ ἐν τοῖς στίχοις 51—53

*) Ὁ Servius κακῶς καὶ ἀμέτρως ἔχει *vale*

λεγόμενα: Negari tamen nequit, haec verba(δὴλ. quassatae rates) minus apte inseri illis *dum*.... *Orion et dum non tractabile caelum*. Καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ladewig—Schapper—Deuticke, μολονότι εἰς στίχον 52 γίνεται ὁρθὴ παρατήρησις: ...Die Gründe sollen nicht alle zu gleicher Zeit, sondern nacheinander in gehörigen Zwischenräumen geltend gemacht werden—μολονότι γίνεται λέγω ἢ ὁρθὴ αὕτη παρατήρησις εἰς τὸν στίχον 52, εἰς τὸν στίχον 53 παρατηρεῖται ὅχι ὁρθῶς: *Die Ordnung der drei Glieder* (δὴλ. *dum pelago desaevit hiemps, quassataeque rates, dum non tractabile caelum*) fällt auf: Ὁ Henry Nettlehip (ὁ τὴν 4ην ἔκδοσιν τοῦ Conington ἐπεξεργασθεὶς) εὐρίσκει ὁρθὴν τὴν παρατήρησιν τοῦ Ribbeck διὰ τὰς λέξεις *dum non tractabile caelum*. Ὁ Conrad θέλει ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ἐν τοῖς στίχοις 52 καὶ *dum pelago desaevit hiemps*... ὅχι μόνον πρὸς τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ 1ου βιβλίου ἀντιφάσκουν—(ἐκεῖ λέγεται:—*nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas* τὰ ὅποια μάλιστα ὁ Ribbeck ἐγκρίσει ἐν ἀγκύλαις ὡς νόθα)—ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ κατωτέρω, στίχ. 193 λεγόμενα: *nunc hiemet inter se luxu, quam longa, fovere*... καὶ πρὸς τὸν στίχ. 626 τοῦ 5ου βιβλίου. Ὁ Forbiger νομίζει ὅτι αἱ περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους παρατηρούμεναι αὐταὶ ἀντιφάσεις εἶχον ἀφεθῇ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἵνα ἐξομαλυνθοῦν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπεξεργασίαν, τὴν ὁποίαν ὁμοῦ δὲν ἡδυνήθη νὰ κάμῃ προληφθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου.

Ὅτι ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου πολλὰ θὰ διωρθοῦντο κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπεξεργασίαν, οὐδεὶς δύναται μετὰ λόγου ν' ἀρνηθῇ—μόνος ὁ Gercke, ὡς εἶδομεν, ἠμφοσεβήτησεν αὐτὴν τὴν ἱκανότητα τοῦ Βιργιλίου,—ἀλλ' ἴσως τὸ παρὸν χωρίον νὰ μὴ εἶναι ἕξ ἐκείνων, τὰ ὅποια θὰ διώρθου ὁ ποιητής, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔχει κάλλιστα. Ἡ Ἄννα συμβουλεύει τὴν ἀδελφὴν τῆς πρῶτον νὰ παράσχῃ εἰς τὸν Αἰνείαν πᾶσαν προθυμίαν κατὰ τὴν φιλοξενίαν, ὥστε νὰ εὖρῃ πλησίον τῆς ὁ ξένος: μεγάλην εὐχαρίστησιν, νὰ μὴ ἔχῃ λόγους δυσσεβείας: *indulge hospitio*. Δεύτερον, ἂν τυχὸν ἐκεῖνος: ἐδείκνυε διαθέσεις ν' ἀναχωρήσῃ, νὰ προσπαθῇ ἢ διδῶ μὲ κάθε τρόπον νὰ του εὐρίσκη ἀφορμὰς νὰ μὴ τον ἀρήνῃ νὰ φύγῃ: *causasque innecte morandi*, πότε μὲν λέγουσα ὅτι εἰς τὴν θάλασσαν μαίνεται ἡ τρικυμία καὶ ὅτι ἔχομεν ἐπιτολὰς τοῦ Ὀρείωνος: *dum pelago desaevit hiemps et aquosus Orion*,—ὅτε βέβαια δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ ταξειδεύῃ κανεὶς,—πότε ὅτι τὰ πλοῖα εἶναι βλαμμένα: *quassatae rates*, καὶ ἄλλοτε ὅτι ὁ οὐρανὸς ἦ ἡ ἐποχὴ δὲν

εἶναι κατάλληλος διὰ νὰ ταξειδεύσῃ κανεὶς. Πρέπει καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἄλλα, ὅσον τὸ δυνατὸν πλεῖστα, νὰ μνημονευθοῦν. Ταῦτα εἶναι τόσον φυσικὰ καὶ τόσον ὀρθά, ὥστε δὲν πιστεύομεν ὅτι ὁ Βιργίλιος θὰ διώρθου τίποτε, ἂν ἔζη καὶ μέχρι σήμερον καὶ ἤκουε τὰς ἐπικρίσεις τῶν διαφόρων ἐπικριτῶν του.
